

Bożena Nowak

"Mazowiecka elita feudalna późnego
średniowiecza", Jan Piętka,
Warszawa 1975 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 19, 162-165

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dokonany przeze mnie podział artykułów zawartych w omawianej publikacji nie wyczerpuje wszystkich poruszanych w nich zagadnień. Wiele miejsca poświęcono bowiem m. in. problemowi przewycięzania rozdrobnienia feudalnego i umacniania się tendencji zjednoczeniowych w obu krajach czy też rozwoju świadomości narodowej wśród mieszkańców tych ziem.

W sumie publikacja stanowi wartościowy przyczynek do historii obydwu krajów.

Leszek Piątkowski

Jan Piętka: Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza.

PWN. Warszawa 1975, s. 198.

Mazowsze jako jedna z dzielnic dawnej Polski może poszczycić się wciąż rosnącym stanem publikacji o swojej przeszłości. Szczególnie interesujące są prace W. Smoleńskiego¹, M. Handelsmana², J. Gierowskiego³, S. Pazyry⁴, A. Wolffa⁵, J. Senkowskiego⁶ i K. Górskiego⁷ traktujące o problematyce społecznej. Ostatnio wydana książka Jana Piętki, dotycząca górnej warstwy społeczeństwa tego regionu w okresie od 1371 do 1526 r., stanowi cenny przyczynek do syntezy dziejów Mazowsza.

Praca została napisana na podstawie szerokiego zasobu źródeł. Autor korzystał z drukowanych zbiorów źródeł pochodzenia książęcego i kościelnego. Poważny zrąb faktów dostarczyły mu herbarze. Dodatkowe informacje, najczęściej dotyczące stosunków gospodarczych i stanu majątkowego elity feudalnej od II poł. XIV w. do 1526 r., uzyskał z zespołu „Masoviae” w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Wykorzystana została także przechowywana tam „Metryka mazowiecka”. Autora interesowały tutaj dane o osobach i ich sytuacji ekonomicznej. Oprócz wymienionych źródeł informacji dostarczyły mu zachowane księgi sądowe ziemskie: błońskie, ciechanowskie, płockie, rozańskie, tarczyńskie, wyszogrodzkie, zakroczymskie, a także księgi ziemskie grodzkie warszawskie.

Autor posłużył się głównie metodą genealogiczną. Pozwoliła mu ona poczynić wiele spostrzeżeń i ustalić rodowody możnych mazowieckich, zbadać całą warstwę i umieścić ją we właściwych proporcjach społeczeństwa mazowieckiego. Przedmiotem badań były 803 osoby zakwalifikowane do grupy możnych. Podkreślić trzeba, że te dane ilościowe nie ujmują ani kobiet, ani urzędników państwowych czy dostojników kościelnych pochodzących z niższych społecznie warstw, o karierze jednostkowej i krótkotrwałej. Podstawę uogólnień stanowiły 22 rodziny (330 osób) stojące najwyżej w hierarchii społeczeństwa mazowieckiego. Na tej podstawie autor wysnuł wnioski dotyczące całej warstwy. Takie stanowisko budzi wątpliwości. Za-

¹ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, t. I, *Osadnictwo na ziemiach kresowych mazowieckich*, Kraków 1908.

² M. Handelsman, *Przywileje rodowe mazowieckie*, Lwów 1914.

³ J. Gierowski, *Ludzie luźni na Mazowszu*, „Przegląd Historyczny” 1950, t. XL.

⁴ S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.

⁵ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370—1526*, Wrocław 1962.

⁶ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza*, Warszawa 1968.

⁷ K. Górski, *Rycerstwo i szlachta wobec możnowładztwa w XIV i XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, t. LXXVII, z. 4.

lować też należy, że w danych liczbowych zostały pominięte kobiety. Autor uzasadnił wprawdzie swoją decyzję tym, że tylko mężczyźni „mieli decydujący wpływ na tworzenie materialnej i społecznej sytuacji rodziny” (s. 134), lecz w toku dalszych wywodów podkreślił również i rolę kobiet, twierdząc, że znaczenie wspomnianych 22 rodzin utrwały, obok wysokich pożyczek, wykupów zastawionych wsi i zakładów, także posagi (s. 142).

Omawiana praca składa się z trzech części. We wstępie autor informuje o celu, terminologii i ramach chronologicznych tematu oraz o stanie badań nad problematyką dziejów Mazowsza. Tutaj otrzymaliśmy wyjaśnienie terminu „elita feudalna”, pod którym autor rozumie najbogatszą warstwę społeczeństwa mazowieckiego i wyjaśnia powód, dla którego nie użył terminu „możnowładztwo”. Wyszedł przy tym z założenia, że termin ten sugerowałby potęgę ekonomiczną tej grupy.

Najbogatsze rodziny mazowieckie posiadały 3—4 wsie. Ułatwiało im to wprawdzie zajmowanie stanowisk urzędniczych, ale w porównaniu z potęgą ekonomiczną przedstawicieli możnowładztwa w innych dzielnicach, niewiele znaczyło. Podobne wnioski wysnuli wcześniej S. Russocki i J. Senkowski, którzy uznali, że na Mazowszu nigdy nie doszło do wyodrębnienia się możnowładztwa⁸. Należy dodać, że dotychczas nie ustalono ścisłych kryteriów określających grupę możnowładczą. Przynależność doń kwalifikuje się na podstawie wielkości posiadanego majątku lub ilości wsi, które dla różnych dzielnic Polski są różne, w zależności od bogactwa tych dzielnic, np. w Wielkopolsce wielkie majątki liczyły 6—8 wsi, w Małopolsce — powyżej 10, a niekiedy dochodziły do 30⁹. Jak widać, Mazowsze nie osiąga nawet średniej charakterystycznej dla Wielkopolski. Dlatego też autor nie uznaje za „możnowładczą” tej najbogatszej w społeczeństwie mazowieckim grupy. Ponieważ jednak w warunkach mazowieckich wyróżniała się ona swoimi wpływami i uznaniem wśród pozostałych warstw społeczeństwa, nasuwa się pytanie, czy ludzie zakwalifikowani do elity feudalnej nie mieli jakichś dodatkowych źródeł dochodów, o czym autor nie wspominał w tej części pracy.

Część druga zawiera wywód genealogiczny wybranych rodzin z mazowieckiej elity feudalnej. Znajdują się tu informacje o 22 rodzinach wybranych przez autora, który dobierał je „pod kątem możliwie najszerszego przekroju terytorialnego, uwarunkowanego jednak stanem źródeł pozwalających zbudować na ogół kompletne rodowody” (s. 27), reprezentatywnych dla całej warstwy. Autor prześledził, poczynając od 1371 r., karierę, rozwój majątków i wzrost znaczenia poszczególnych członków rodów.

W części trzeciej autor zajął się problemem uwarstwienia elity, a także jej stosunkiem do księcia i niższych grup stanu szlacheckiego. Poruszona tutaj została sprawa prestiżu społecznego i mentalności elity. Autor stoi na stanowisku, że powstawała ona drogą kariery dworsko-urzędniczej, będącej z kolei podstawą jej gospodarczego znaczenia. Fakt, że na 22 omawiane rodziny aż 18 weszło do najwyższej warstwy drogą awansów urzędniczych swych członków, jest — według autora — potwierdzeniem jego wniosków. Pozostałe rodziny awansowały dzięki małżeństwom z członkami rodów urzędniczych lub dzięki nadaniom książęcym, np. Dzierżgowscy, Gołyńscy. Pogląd ten wydaje się niezbyt słuszny, gdyż z reguły urzędy zajmowali ludzie bogaci, a majątki pomagały im tylko w obejmowaniu różnych godności.

⁸ S. Russocki, J. Senkowski, *Uwagi o społeczno-prawnym zróżnicowaniu rycerstwa i szlachty mazowieckiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, t. LXVII, z. 1, s. 12.

⁹ K. Górski, *Rycerstwo i szlachta...*, s. 832.

Wydaje się więc, że proces ten przebiegał w odwrotnym kierunku niż przedstawił to autor: najpierw należało zdobyć odpowiednią pozycję ekonomiczną, by móc następnie zabiegać o stanowisko urzędnicze.

Z uwarstwieniem elity wiąże się poruszony przez autora problem wielkości rodziny i jej pozycji gospodarczo-społecznej. Na 22 omawiane rodziny aż w 12 liczba dzieci nie przekraczała 4, w pozostałych wynosiła przeciętnie 6 (były rodziny liczące 9—12 dzieci). To zróżnicowanie wielkości rodzin powodowało olbrzymie rozwarstwienie pod względem majątkowym. Zasadniczym jednak typem mazowieckiej elity — jak wykazał autor — byli ludzie sprawujący funkcje urzędnicze, które, przy małych majątkach, stanowiły o pozycji jednostki. Autor dokonał też obliczeń stanu osobowego elity. Na ogólną liczbę 330 osób reprezentujących 22 rody urzędników było 119, duchownych — 37. Najliczniejszą, by 174-osobową grupę, stanowili ludzie nie zajmujący urzędów ani nie piastujący godności duchownych, a znaczenia zawdzięczający własnej podstawie majątkowej i prestiżowi społecznemu. I tutaj rodzi się wątpliwość podniesiona na wstępie: czy niewielkie majątki, jakie posiadały przedstawione 174 osoby, były jedynym źródłem ich dochodów? Autor nie zwrócił na to uwagi, a zagadnienie jest ważne dla charakterystyki całości elity feudalnej. Wydaje się, że na pozycję ekonomiczną omawianej grupy wpływ miał fakt licznych lokacji miejskich na Mazowszu, najbardziej masowych w XIV—XVI w.¹⁰ Podkreślenia wymaga fakt, że w okresie od 1371 do 1526 r. lokacje miejskie w sektorze prywatnym zajmują drugie miejsce, po monarszych, a dopiero w następnej kolejności znajduje się własność kościelna¹¹ (zob. tabela).

Lokacje miast na Mazowszu od 1371 do 1526 r.

Własność	Wiek			Razem
	XIV	XV	XVI	
Prywatna	8	13	13	34
Monarsza	14	28	1	43
Kościelna	2	2	2	6

Tak liczne lokacje prywatne wiązałyby z chęcią wykorzystania atrakcyjności lądowych i wodnych dróg handlowych przechodzących przez tereny Mazowsza w kierunku państwa krzyżackiego¹², na wschód ku Litwie i Rusi¹³, a także do Wielkopolski, na Śląsk i Morawy. Lokowano miasta, aby czerpać dochody z handlu tranzytowego.

Interesujące są stwierdzenia autora o wysokim poziomie intelektualnym elity. Gwarantowała go rozbudowana sieć szkół parafialnych na Mazowszu oraz wyższej rangi ośrodki w Płocku, a później podobny w Warszawie. Ośrodki te zapewniały „stosunkowo powszechny i stojący na wysokim poziomie stopień wykształcenia podstawowego, którym objęte mogły być przede wszystkim dzieci członków elity” (s. 147). Żałować należy, że autor nie uwzględnił ilości tych szkół, co byłoby najlepszą

¹⁰ S. Pazyra, *op. cit.*, s. 153.

¹¹ Sporządzono na podstawie pracy S. Pazyry, *op. cit.*, s. 113—122.

¹² S. Russocki, *Spory o średniowieczne Mazowsze*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. IV, s. 240.

¹³ A. Wawrzyńczyk, *Rola Warszawy w handlu z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XV w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, t. LXIII, z. 2, s. 4.

ilustracją problemu. Przedstawiciele mazowieckiej elity studiowali również na uniwersytecie praskim, a wśród ogólnej liczby studiujących tam Polaków byli na trzecim miejscu, po przedstawicielach Małopolski i Wielkopolski. Po odnowieniu uniwersytetu krakowskiego zaczęli przenosić się do Krakowa, położonego bliżej Mazowsza. W XV w. aż 9 rodzin spośród 22 miało przedstawicieli studiujących na uniwersytecie. Byli to członkowie rodów: Ciołków, Dzierzgowskich, Giżyckich, Gołyńskich, Kępskich, Prażmowskich. Niektórzy spośród nich osiągnęli wysokie godności (s. 148). O pomyślnej sytuacji materialnej elity świadczą — według autora — fundacje kościołów we wsiach i gniazdach rodowych. Kościoły takie zbudowane zostały w Powsinie, Pawłowie Kościelnym, Giżycach, Mińsku, Jakubowie, Łęczeszycach, Sokołowie, przy czym kościoły w Jakubowie i Giżycach murowane, pozostałe zaś drewniane (s. 145). Pewną ilustracją znaczenia elity jest również kupowanie przez nią w miastach placów, wólk ziem, dworów miejskich, domów, co uczyniło 7 spośród 22 rodzin.

Reasumując należy stwierdzić, że omawiana praca umożliwia bliższe i dokładniejsze poznanie najbogatszej warstwy społeczeństwa mazowieckiego. Autor uwiłdocił wyraźnie proces kształtowania się oraz uwarstwienia elity feudalnej, dążącej do zajęcia na Mazowszu takiego stanowiska, jakie posiadało możnowładztwo w Małopolisce lub Wielkopolsce. Praca stanowi ważny element historii społeczeństwa polskiego w okresie od XIV do XVI w.

Bożena Nowak

Obszczestwienno-politiceskije dwizenija w Centralnoj Jewropie w XIX — naczale XX w. [w:] Sbornik statiej i materialow
Pod red. I. S. Millera, Moskwa 1974.

Recenzowana praca jest kolejną publikacją Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Akademii Nauk ZSRR¹. Zawiera ona artykuły i materiały z historii polskiego, czeskiego, słowackiego i węgierskiego ruchu robotniczego oraz ruchu narodowowyzwoleńczego. Oparte są one na bogatym materiale archiwalnym, a ich autorami, oprócz pracowników wymienionego Instytutu, są także historycy z Leningradu, Woroneża, Lwowa, Użhorodu, Bratysławy i Budapesztu.

Praca dzieli się na trzy części. Pierwsza z nich obejmuje problemy rozwoju ruchu robotniczego i socjalistycznego w wymienionych krajach. Druga poświęcona jest walce narodowowyzwoleńczej i międzynarodowym związkom rewolucyjnym. Oddzielny rozdział stanowią materiały dotyczące Serbów łużyckich oraz historyczno-filologicznych rozpraw I. I. Srezniewskiego².

Część pierwszą otwierają artykuły A. T. Lesenczuka pt. *Raboczije organizacii w Wiengrii i Pierwyj Intiernacjonal (1868—72 gg.)* oraz B. J. Żelickiego

¹ Z poprzednich wydawnictw tego Instytutu można wymienić: *Wosstanije 1863 g. i russko-polskije riewolucjonnyje swjazi 60-tych godow*, Moskwa 1960; *K stoletiju gieroiczeskoj borby „za naszu i waszu swobodu”*, Moskwa 1964; *Riewolucjonnaja Rossija i riewolucjonnaja Polska (wtoraja połowina XIX w.)*, Moskwa 1967; *Swjazi riewolucjonierow Rossii i Polshi XIX-naczala XX w.*, Moskwa 1968; *Lenin i Polska. Problemy, kontakty, otkliki*, Moskwa 1970; *Isledowanija po istorii polskiego obszczestwennogo dwizenija XIX-naczala XX w.*, Moskwa 1971.

² Izmał Iwanowicz Srezniewski (1812—1880), rosyjski filolog sławista i historyk.